

**ОЗИҚ-ОВҚАТ ЭКСПОРТИНИ ОШИРИШДА ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРНИ
ЖОРИЙ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ**

Ахмедова Нафмса Амирддин қизи
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
<https://orcid.org/0009-0009-0669-2347>

Ўзбекистон қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг қиммат навларини етиштириш ва қайта ишлаш, уларни экспорт қилиш соҳасида катта салоҳиятга эришишга интилоқда. Аграр секторда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини улушини ошириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эришилади. Бу эса қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифатини ҳамда уни қайта ишлайдиган корхоналарнинг самарадорлигини оширишни, ички ва ташқи сотиш бозорларини янада кенгайтиришни талаб этади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчи ва ишлаб чиқарувчилари фаолиятининг самарадорлигини ва экспорт салоҳиятини ошириш биринчи навбатда қишлоқ ва сув хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда халқаро стандартларни қўлланилишини амалга оширишни тақозо этмоқда. Фикримизча, аграр соҳада фаолият олиб бораётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчи ва ишлаб чиқариш корхоналарида халқаро стандартларни жорий этиш зарур.

Жаҳонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда сифатни таъминлашга йўналтирилган стандартларни ўрганиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сифатини ошириш, уларнинг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш ва таҳлил қилиш ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сифати ва хавфсизлигини таъминлаш бўйича жаҳонда юқори кўрсаткичларга эга халқаро Global G.A.P. (Good Agricultural Practice- Қишлоқ хўжалигини яхшилаш амалиёти) стандартини Ўзбекистонда тўлиқ жорий этиш натижасида аграр соҳани ривожлантиришга эришилади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилувчи корхоналарни ўз бизнесида озиқ-овқат хавфсизлиги билан боғлиқ таҳдидларни минимум даражага тушириш учун, савдо тармоқларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари хавфсизлиги бўйича янги стандарт ишлаб чиқиш зарурати пайдо бўлди. Шу тариқа юзага келган стандарт EurepGAP: (Euro-Retailer Produce Working Group) – озиқ-овқат маҳсулотлари чакана савдоси масалалари бўйича Европа ишчи гуруҳи номини олди.

Global GAP – бу биринчи даражали стандарт бўлиб, қишлоқ хўжалик экинларини экишдан маҳсулотларни йиғиб олишгача бўлган, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, агар чорвачиликда бўлса ишлаб чиқаришга киришиш вақтидан оралиқ маҳсулот ҳолатига келгунча (боқиш ва сўйиш) бўлган даврда барча ишлаб чиқариш жараёнларини қамраб олган меъёрий ҳужжатдир.

Global GAP стандарти EUREPGAP бутун жаҳон бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнларини стандартлаш, сертификатлаштириш талабларни ўрнатади.

Ушбу стандартнинг асосий мақсади қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш жараёнининг барча жабҳаларини кузатиш орқали уларни етиштириш даврида сифатга салбий таъсир этувчи омиллар ва хавф-хатарлар даражасини минималлаштиришдан иборатдир.

XX аср ўрталарида ишлаб чиқилган HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point- назорат нуқталари ва хавф хатарлар таҳлили) тизимидан фойдаланган ҳолда Global GAP стандарти озиқ-овқат маҳсулоти сифати ва хавфсизлигини

ошириш мақсадида қўлланма сифатида яратилган. У қуйидаги тамойиллар асосида фаолият олиб боради:

- хавф-хатарлар (хавфли омиллар) таҳлилини ўтказиш. Жараён таркибидаги операциялар рўйхатини тайёрлаш, қўлланиладиган назорат усулларини баён этиш, аҳамиятга эга бўлган хавф-хатарларни юзага келиши мумкин бўлган босқичларини аниқлаш лозим. Хом-ашёни олишдан бошлаб то якуний маҳсулотгача бўлган барча босқич жараёнларини тўлиқ акс эттирувчи ишлаб чиқариш жараёнларининг блок-схемаси тузилади. Схема тузилганидан сўнг, ҳар бир босқичда юзага келиши мумкин бўлган барча мавжуд хавфли омиллар идентификацияланади, яъни бунда аҳамиятга эга хавфларни аниқлаш ва уларни назорат қилиш учун зарурий чора-тадбирлар баён этилади. Бу хавф-хатарларни таҳлил қилиш НАССР тизимининг асосий босқичи бўлиб ҳисобланади;

- критик назорат нуқталарини (КНН) ўрнатиш. Хавфли омиллар таъсири эҳтимоллигини минимумга келтириш ёки қайтарилмаслиги учун назорат қилиниши зарур бўлган жараён босқичлари ва операциянинг критик нуқтаси аниқланади;

- параметрларнинг юқори қийматлари (критик чегаралари)ни ўрнатиш. Ҳар бир аниқланган КНН бўйича назорат чора-тадбирлари қўлланилади;

- КНН назорат қилиш учун мониторинг тизимини ишлаб чиқиш. КНН назорат қилиш процедурасини кузатиш ва ўлчашларнинг даврийлик тизимини, яъни ўрнатилган чегаралар доирасида КНН ҳолатини тасдиқлаш мақсадида аниқлаш лозим. Режалаштирилган синовлар ёки ўлчашлар ёрдамида критик назорат нуқталарини назорат қилиш имконини берувчи мониторинг тизими яратиш;

- назоратдаги КНН чегарадан чиқишлари тўғрисидаги мониторинг натижаларига мувофиқ қўлланиладиган тўғриловчи амалларни аниқлаш. Ушбу тамойилга мувофиқ тўғриловчи амалларни қўллаш тартибини ишлаб чиқиш ва уни қўллаш учун жавобгарларни қайд этиш зарурлиги;

- НАССР тизими ҳаққоний ишлашини тасдиқловчи верификатлаш (текшириш) процедурасини ишлаб чиқиш. Тўғриловчи амаллар ва технологик операцияларни хужжатлаштириш ва иш юритиш учун жавобгарларни тайинлаш, НАССР тизимининг самарадорлигини тасдиқлаш имкониятини берувчи текшириш процедурасини ишлаб чиқиш керак.

Ушбу тамойилларга тааллуқли барча процедуралар ва ёзувларни тасдиқлаш ва уларни қўллаш. Параметрларнинг юқори қийматидан ихтиёрий оғишлар бўйича ҳаққоний тўғриловчи амалларни қўллаш тўғрисидаги ва НАССР тизимининг ишлаши назорат остидалиги тўғрисидаги ёзувларни юритиш. Бундай хужжатли расмийлаштириш хавфсиз маҳсулот ишлаб чиқаришни далолатлаш бўлиб ҳисобланади.

Global GAP стандартини жорий қилиш қуйидаги босқичларидан иборат:

- маҳсулот етиштирувчи хўжаликнинг ҳолати таҳлили. GlobalGAP талабларига мувофиқликка дастлабки аудит ўтказиш;

- Global GAP стандарти талабларига мувофиқ дастлабки аудитни ўтказиш;

- хўжалик ишчиларини Global GAP талаблари билан таништириш учун таништирув, ўқув семинарини ўтказиш. Global GAPни жорий қилиш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш;

- стандарт талабларига мувофиқ зарур хужжатлар тизимини жорий қилиш;

- етиштириш жараёнида юз бериши мумкин бўлган хавфни ҳамда уларни юзага келишини олдини оловчи (гигиеник, экологик, кимёвий, биологик, физикавий ва х.к) усулларни аниқлаш ва баҳолаш;

- етиштиришнинг барча жабҳаларидаги зарур агротехник тадбирлар босқичларини рўйхатга олиш тизимларини жорий қилиш;

- фермер хўжалик ҳудудида Global GAP талабларига мувофиқ сифат тизимини жорий қилиш ишларини ташкиллаштиришда маслаҳат хизматларини кўрсатиш;

- Global GAP талабларига мувофиқ меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари, экологик хавфсизлик ва ишлаб чиқаришда санитария меъёр қоидаларини жорий қилишда маслаҳатлар бериш;

- идентификатлаштириш ва кузатиш тизимини ишлаб чиқиш, маҳсулотга берилган баҳо бўйича процедураларни жорий қилиш;

- Global GAP талабларига мувофиқ ички аудит ўтказиш;

- Global GAP бўйича Сертификатлаштириш идорасига ариза бериш, мустақил сертификатлаштириш идораси томонидан сертификатлаштириш аудити ўтказиш даврида маслаҳат кўрсатиш;

Маҳсулот сифати ва хавфсизлигини назорат қилишнинг муқаддам қабул қилинган тизими етарли даражада самара бермаганлиги сабабли тайёр маҳсулотга эмас балки, маҳсулот етиштириш технологиясини сертификатлаштиришнинг тан олинган янги Global GAP сертификатлаштириш тизими ишлаб чиқилди. Бу тизим маҳсулотларда зарарли кимёвий моддалар йиғилиши ҳамда уларни микробиологик ва механик ифлосланишдан ҳимоялаш шароитларини яратади.

Global GAP сертификати - аниқ бир қишлоқ хўжалик маҳсулотини етиштириш даврида сифат ва хавфсизлик бўйича ўрнатилган барча талаб ва тавсияларни тўлиқ бажарилганлиги кафолати ҳисобланади.

№	Худуд номи	2020			2021			ЖАМИ	
		Global G.A.P.	Organic	Умумий ер майдони га.	Global G.A.P.	Organic	Умумий ер майдони га.	Global G.A.P. ва Organic	Умумий ер майдони га.
	Жами	228	31	4181	42	5	7785	306	11966
1	Қорақалпоғистон Республикаси		1		3		27	4	27
2	Андижон				3		142	3	142
3	Бухоро	8	1	439	3		13	12	452
4	Жиззах	1	6	200	3		682	10	882
5	Қашқадарё	1		19	3		130	4	149
6	Навои	1		1	1		3	2	4
7	Наманган	82	1	552	2	2	575	87	1127
8	Самарқанд	1	19	371	3		2149	23	2520
9	Сурхондарё	4		693	5	1	1282	10	1975
10	Сирдарё	121		279	4		702	125	981
11	Тошкент вилояти	6	1	175	5	1	1635	13	1810
12	Фарғона	2	1	1442	4	1	405	8	1847
13	Хоразм	1		10	1		5	2	15
14	Тошкент шаҳри		1		2		35	3	35

1-жадвал Global G.A.P. ва Organic стандартларни жорий этган ва жорий этаётган экспортёр корхоналар кўрсаткичлари ¹

¹ Ўзбекистон Республикасидеҳнатик жиҳатдар тартибга солиш агентлиги маълумоти 2022 йил.

1-жадвал кўриниб турибдики, жами 42 та маҳсулот туридан Global G.A.P. 32 та маҳсулот турини Помидор, бодринг,узум, саримсоқпиёз, олма, анор, қовун, руколла, хитой карами, салат барги, шпина, карам,, пиёз, қалампир, укроп, тарвуз, мош, гул карам, райхон, брокколи, гилос, нок, шафтоли, олхўри ялпиз, қулупнай, редиска, лимон, слива, салат айсберг,нектарин, булгор калампери, баклажон Organic 10 та маҳсулот турини помидор қуритилган (органик); Пахта, ковул, узум, доривор ўсимликлар (органик); , ошқавок, сабзи, буғдой, ловия, Қуритилган мева (ишлаб чиқариш) ҳозирги кунда экспорт қилинмоқда. 2022 йил ҳолатига Global G.A.P ва Organic стандартлари жорий этилган корхоналар томонидан иккаласи қўшилганда 70 миллион доллар даромад кўрган².

Global GAP сертификатлаштириш жараёнида қишлоқ хўжалик маҳсулотини етиштириш давридаги барча агротехнологиялар устидан тўлиқ текширишни назарда тутилади. Маҳсулотни етиштириш агротехнологиясига қуйидагилар киради:

- Тупроқ;
- Уруғ-кўчатларга оид материаллар;
- Ўғитлаш тизими;
- Суғориш;
- Ўсимликларни ҳимоя қилишни интеграллашган тизими;
- Ҳосилни йиғиштириш;
- Йиғим-теримдан кейинги ишни яқунлаш;
- Маҳсулотни сақлаш;
- Ходимларни малакаси;
- Меҳнат гигиенаси ва техника хавфсизлиги;
- Техника ҳолати;
- Маҳсулотни кузатиш;
- Атроф муҳитни муҳофазалаш.

Озиқ-овқат хавфсизлигининг ишончли даражада ошгани ҳамда маҳсулот сохталаштирилиши хавфи пасайишини кўрсатди, шунингдек мувофиқликни тасдиқлаш жараёнига йўналтирилган сарф харажатларнинг камайиши таъминлаш халқаро амалиёт тажрибаси Global GAP сертификатлаштириш тизимига ўтишни афзалликларидир.

Ушбу тизим халқаро ҳамжамиятда сифатни таъминловчи ягона умумлашган тизимни киритишга, маҳсулотнинг бутун ҳаракатланиш йўлини қамраб олишни таъминлашга, кўп марта такрорланувчи сифат аудитини олдини олишга, сохталаштириш имкониятини йўқ қилишга ва истеъмолчиларнинг ўсиб боровчи талабларини қондириш даражасини оширишга ёрдам беради. Дунё бўйича Global GAP стандартини жорий қилиш орқали сертификат олган ташкилотлар сони йил сайин ўсиб бормоқда.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифати ва хавфсизлигига етиштириш давридаги турли хил салбий омилларни таъсир кўрсатишини ҳисобга олган ҳолда дунёнинг 100 дан ортиқ давлатларида Global GAP стандарти қўлланиб келинмоқда. Ушбу давлатларнинг аксариятида мазкур стандартни жорий қилиш бўйича миллий техник ишчи гуруҳ тузилиб, Global GAP асосидаги миллий стандартлар қабул қилинган.

² Ўзбекистон Республикаси техник жиҳатдан тартибга солиш агентлиги маълумоти 2022 йил.

Масалан, Chile GAP-Чили миллий стандарти, AMAGAP-Австралия миллий стандарти, QS-GAP-Германия миллий стандарти, New Zealand- Янги Зеландия миллий стандарти, JGAP-Япония миллий стандарти, China GAP-Хтой миллий стандарти ва бошқалар.

Ҳозирги пайтда республикамызда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш даврида агротехник тадбирларнинг сифати ва хавфсизлигини таъминловчи халқаро даражада тан олинган ёки уйғунлаштирилган меъёрий хужжатлар мавжуд эмас.

Бу ҳолат халқаро (Европа) бозорларда истеъмолчилар томонидан Global GAP сертификати талаб этилаётган даврда, ушбу стандарт республикамыз фермер хўжаликларининг эътиборидан четда қолиши қишлоқ хўжалик маҳсулотларимизни халқаро бозорларда ўз ўрнига эга бўлишда тўсиқларни юзага келтириши мумкин.

Ҳозирги вақтда Юртимизда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экспорти, сифати ва рақобатбардошлигини ошириш, шунингдек савдодаги техник тўсиқларни бартараф этиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда Global GAP стандартини жорий қилиш ва уни асосида маҳсулотларни сертификатлаш жараёнлари ва экспорт қилинаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг сифатини халқаро талабларга мувофиқ самарали назорат қилиш масалаларини ҳал этишда бир қатор қийинчиликлар мавжуд. Масалан, халқаро талабларга жавоб берадиган синов марказлари ва лабораториялар етишмаслиги, Global GAP стандарти бўйича сертификатлаштириш идорасини йўқлиги ва малакали мутахассисларни етишмаслиги ва бошқалар.

Демак, республикамыз қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларининг халқаро бозорларида мустақкам ўрин эгаллаши учун қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштирувчиларнинг Global GAP тизими бўйича сертификатлаштирилиши мақсадга мувофиқ.

2022 йилдан бошлаб янги ва такомиллаштирилган IFA v6 томонидан аграр сектор учун янада соддалаштирилган, интиутив ва рақамлаштирилган ечимларни таклиф қилиш учун фермер хўжалигини кафолатлаш бўйича ечимлар портфелини, жумладан, хизматларни янгилаган. GLOBALG.A.P. Фермер хўжаликларини кафолатли ечимлари ақлли рақамли иқтисодиётга тўлиқ ўтишни таъминлайди.

GLOBALG.A.P стандарлари 200000 дан ортиқ ишлаб чиқарувчиларни қамраб олди. Келажакдаги эҳтиёжларингизни қондириш ва ижтимоий ва экологик жиҳатдан онгли қишлоқ хўжалиги амалиётлари орқали ҳар бир авлоднинг хавфсиз, масъулиятли тарзда етиштирилган озиқ-овқатга бўлган ҳуқуқини ҳимоя қилиш бўйича ўз мақсадимизни амалга ошириш учун кафолатли ечимларимларни таъминланмоқда.

GLOBAL G.A.P стандарти асосида сертификатланган ишлаб чиқариш жараёнлари 2021 йилда жаҳон бозори учун 2,5 миллион тоннадан ортиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарди - 2019 йилга нисбатан 23 фоизга кўп³.

Фикримизча бугунги кунда озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлашда халқаро бозорларда тан олинган Global G.A.P, Organic, НАССР сифат стандартларини жорий этиш мақсадга мувофиқ:

Хулоса қилиб айтганда мамлакатимизда етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари жаҳон стандартларига жавоб бермайди масалан: Ўзбекистонда етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қанди кўплиги, транспорт логистика тизимини қимматлиги. ўзоқ масофага транспорт орқали етказишдаги муаммоларни

³ https://www.globalgap.org/uk_en/media-events/news/articles/GLOBALG.A.P.-at-Seafood-Expo-Global-2022/

мавжудлиги, маблағ муаммоси ва бошқаларни айтишимиз мумкин. Шу билан бирга Global GAP ва ISO 22 000 HACCP халқаро сифат стандартларини жорий этиш орқали жаҳон бозорида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт хажми ортади.